

Salat Levente

Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig

Salat Levente

Etnopolitika

a konfliktustól a méltányosságig

*Az autentikus
kisebbségi lét
normatív alapjai*

MENTOR KIADÓ
Marosvásárhely 2001

Szerkesztette: Ungvári Zrínyi Imre
Borítóterv, tipográfia, tördelés: Könczey Elemér

In memoriam Gáll Ernő

Tartalom

Bevezetés | 11

I. Rész: A vizsgált probléma nemzetközi dimenziói | 21

- 1. Etnopolitikai konfliktusok a világban | 21**
- 2. Az etnokulturális konfliktusok tipológiája és elméleti magyarázata | 25**
 - 2.1. Donald L. Horowitz álláspontja | 26
 - 2.2. A Gurr–Harff-modell | 31
 - 2.3. A Lake–Rothchild-modell | 42
 - 2.4. A Wolfgang Zellner által kidolgozott elméleti keret | 48
- 3. Az etnopolitikai konfliktusok kezelésének módozatai | 53**
 - 3.1. Népiirtás | 53
 - 3.2. Erőszakos kitelepítések, deportálások és lakosságcserek | 56
 - 3.3. Szeccesszió, önrendelkezés | 57
 - 3.4. Integráció és/vagy asszimiláció | 59
 - 3.5. Hegemonikus (egyeduralmi) ellenőrzés | 62
 - 3.6. Döntőbíráskodás | 64
 - 3.7. Kantonizáció és /vagy föderalizáció, autonómiák | 66
 - 3.8. Konzociáció vagy hatalommegosztás | 68
- 4. Az etnopolitikai konfliktusok kezelésének további perspektívái | 71**

II. Rész: Egy lehetséges megoldás | 77

- 5. Stabilitás vagy igazságosság? | 77**
- 6. A kisebbségi jogok liberális elméletének fogalmi megalapozása | 83**
 - 6.1. A multikulturalitás fogalma | 83
 - 6.2. A jogállam etnokulturális semlegességének a mítosza | 97
 - 6.3. Kollektív jogok és a liberális demokrácia | 109

8 Salát Levente: **Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig**

7. **A kisebbségi jogok liberális elmélete | 127**

- 7.1. Átértékelt liberális tradíció | 128
- 7.2. Az egyéni szabadság és a kulturális beágyazottság összefüggései | 141
- 7.3. A közösségek közötti egyenlőség liberális megalapozása | 157
- 7.4. A kisebbségi jogok liberális elméletének a válasza az intoleráns közösségek kihívásaira | 169
- 7.5. A kisebbségi jogok és az osztálytársadalmi szolidaritás | 178

III. Rész: A javasolt megoldás kritikája | 189

8. **A kisebbségi jogok liberális elméletének a fogadtatása a kortárs politikafilozófiában | 189**

9. **A fontosabb kritikai érvek tipológiája | 192**

- 9.1 A kultúra fogalma és annak derivátumai | 193
 - 9.1.1. A kulturális beágyazottság mint a primordiális javak egyike | 194
 - 9.1.2. A szocietális kultúra | 198
 - 9.1.3. A kultúra karaktere és struktúrája közötti különbségtétel | 201
 - 9.2. A nemzeti kisebbségek és etnikumok közötti különbségtétel | 205
 - 9.3. A csoport-specifikus jogok kérdése | 208
 - 9.3.1. A külső védelem és a belső megszorítások közötti különbségtétel | 218
 - 9.3.2. A közösségek homogenitására vonatkozó előfeltevés és az elitek szerepének a mellőzése | 219
 - 9.3.3. Az államok és a nemzeti kisebbségek közötti analógia problémája | 219
 - 9.4. Az illiberális hagyományokkal jellemezhető etnokulturális közösségek kérdésköre | 220
 - 9.5. A jogállam etnokulturális semlegességének a mítosza | 222
 - 9.6. A relevancia- és alkalmazhatósági problémákkal kapcsolatos észrevételek | 222
 - 9.6.1. Procedurális ellenvetések az elmélet alkalmazhatóságát illetően | 223
 - 9.6.2. A társadalmi kontextussal összefüggésbe hozható relevancia-problémák | 226
 - 9.6.3. Az elmélet kanadai vétetésével kapcsolatos kritikai megjegyzések | 228
 - 9.7. Különböző kritikai megjegyzések | 229
 - 9.7.1. Az elmélet nem elég liberális | 230
 - 9.7.2. Az elmélet túlságosan liberális | 231
 - 9.7.3. Kétkedő megjegyzések a liberalizmus és az etnokulturális megosztottság problematikájának az összebékíthetőségét illetően | 233
 - 9.8. Rosszhiszemű megjegyzések a kisebbségi jogok liberális elméletével kapcsolatosan | 234
10. **A kisebbségi jogok liberális elméletének romániai fogadtatása | 237**

IV. Rész: Normatív következmények | 243

- 11. A kisebbségi jogok liberális elméletének konzekvenciái a kortárs politikai filozófiában | 243**
- 11.1. A kisebbségi jogok liberális elmélete és az etnopolitikai konfliktusok | 246
- 11.2. A kisebbségi jogok liberális elmélete és a nemzetközi politika néhány időszerű prioritása közötti konvergencia | 258
- 11.3. Az állampolgárság fogalmával és az európai integrációval kapcsolatos konzekvenciák | 273

Következtetések: Multikulturális demokrácia? | 303**Függelékek | 319**

- 1. függelék: Will Kymlicka kiadványai | 319
- 2. függelék: Will Kymlicka elméletéről írott kritikai munkák | 323

Bibliográfia | 329

Bevezetés

Az 1990-es évekkel kezdődően a társas lét kérdéseit a legkülönbözőbb megközelítésekben vizsgáló nemzetközi szakirodalomban egyre sűrűbben lehet találkozni azzal a kérdéssel, hogy a polgárok hatalomban való egyenlő és arányos részvételét biztosítani hivatott képviselői demokrácia képes-e szavatolni az egyének morális egyenlőségét és szabadságát, amennyiben nincs tekintettel azok identitására, kulturális és más természetű kötődéseikre. Hogy az állampolgárok – mindenekelőtt a kultúrával összefüggő – partikularitásaitól elvonatkoztató nyilvánosság és a semlegesség szempontjaira hivatkozó állami intézmények képesek-e biztosítani az alapvető emberi jogok maradéktalan érvényesülését minden állampolgár esetében, amennyiben ezen intézmények révén az államot saját érdekei szerint felhasználó valamely közösség – rendszert az etnikulturális többség – akarata érvényesül.

De nemcsak a társadalomelmélet, a gyakorlati politika is egyre sűrűbben találja szemben magát az említett dilemmákkal közös gyökerű, megoldásra váró kérdésekkel. Romániában például, az 1996-os választási fordulatot követően a magyar kisebbség – Európa egyik legnépesebb kisebbsége – politikai képviselete révén a hatalom részeseként remélte a többség és kisebbség viszonyának mindkét fél számára elfogadható, a kisebbségi kultúra biztonságérzetét szavatoló rendezését. A négyéves mandátum lezárultával és az azt követően, a 2001-es esztendő nyaráig bekövetkezett bizonyos mértékű visszarendeződés alapján nyilvánvaló, hogy ezek a várakozások hiú reményeknek bizonyultak: a kulturális jogok biztosítása és az egyenlőség intézményes feltételeinek a megteremtése tekintetében többség és kisebbség között mély szemléleti szakadék tátong.

E sorok íróját természetesen ezek a szemléleti különbségek motiválják mindenekelőtt vizsgálódásaiban (és a szakadék áthidalásához való szerény hozzájárulást a kutakodás legfőbb indítékának tekinti), a jelenség mindazonáltal közel sem egyedi. Még azzal sem vigasztalhatjuk magunkat – illetve a világ szerencsésebb nyugati felét –, hogy nincs többről szó, mint a kommunizmus sajátos örökségéről, amely a hidegháborút követően ütötte fel a fejét, s amely ilyenként az egykori Szovjetunió befolyási övezetére korlátozottan regionális jellegű. Az elmúlt tíz-tizenöt év történéseit megközelítésünk szempontjából feldolgozó szakirodalomban egyetértés alakult ki arra vonatkozóan, hogy az egykori Szovjetunió érdekövezetébe tartozó államokban kirobbant etnikai konfliktusok és a lappangó feszültségek természete voltaképpen azonos a nyugati világban számoltartott devolúciós és szecessziós törekvésekkel, vagy az egykori gyarmati világ országainak máig megoldatlan törzsi villongásaival: az ellentétek minden esetben el nem ismert, illetve kontesztált kulturális kü-

lönbözőségekkel, átpolitizált azonosságtudatokkal hozhatók összefüggésbe, végső soron pedig arra vezethetők vissza, hogy politikai határok kulturális határokat kereszteznek, illetve zárnak körül.¹

Napjaink világának az említett kihívásai a politikai filozófia olyan kérdéseit helyezik újonnan a nemzetközi közvélemény és a szakértők figyelmének előterébe, amelyekkel több ízben szembesült már az emberiség. Van-e esélye a képviselői demokráciának egy olyan országban, amelyet több egymás mellett élő nemzeti közösség alkot? Lehet-e bízni abban, hogy a többségi demokrácia elvén alapuló általános választások eredményeként létrejött, legitimnek tekintett törvényhozó testületek és kormányzatok szavatolni fogják az állampolgárok *de facto* egyenlőségét olyan társadalmak esetében is, amelyeket különböző kultúrájú párhuzamos társadalmak koegzisztenciája jellemez, vagy ellenkezőleg, tartani kell attól, hogy a hidegháború végét követően is szükség lesz autoriter kormányzási, illetve hatalomgyakorlási módszerekre ahhoz, hogy a világ jelentős, etnokulturális szempontból megosztott térségeinek a stabilitása biztosítható legyen?

Az ilyen és hasonló dilemmák különböző változataival megannyi ilusztris gondolkodó találta magát szemben az eszmetörténet során. James Madison egyike volt bizonyára azoknak, akik első ízben szembesültek azzal a kérdéssel, hogy egy olyan kiterjedt és oly nagyszámú, sokféle érdek által meghatározott közösséget magába foglaló ország, mint amilyen az Egyesült Államok, nem túlságosan nagy-e és összetett-e vajon ahhoz, hogy egyetlen kormány által demokratikusan kormányozható legyen. A frissiben kidolgozott, még elfogadás előtt álló amerikai alkotmány mindmáig egyik legnagyobb tekintélyű elemzéseként számontartott, 1787-ben közreadott esszéjében, a *The Federalist No. 10*-ben írja, hogy az ekképpen felfogott dilemmából látszólag csak két, egyformán elfogadhatatlan kiút van: „az egyik a (demokrácia szempontjából – S.L.) nélkülözhetetlen szabadság felszámolása, a másik ugyanozokat a véleményeket, érzelmeket és érdekeket rákényszeríteni minden állampolgárra”.² Míg az első változat mellett dönteni a bölcsesség hiányával volna

1 | Az 1990-es évek politikai filozófiai szakirodalmának legalább három fontos területe említhető ebben az összefüggésben. Az egyik a *nemzetközi kapcsolatok elmélete*, amely az utóbbi években fölfedezni látszik az etnokulturális identitások valamint az identitás-politikák jelentőségét a nemzetközi stabilitás és biztonság szempontjából. (A közelmúlt tragikus balkáni eseményei alapján nem alaptalan talán a megállapítás, hogy ez a felismerés sajnálatos módon későn jött.) Egy következő nagy terület a liberális eszmerendszere, amely mélyreható doktrinális áttértékelődés tárgya volt az elmúlt évtizedek alatt, annak az egyre markánsabban jelentkező igénynek a hatására, hogy az államokon illetve a nemzetközi államközösség által elismert politikai közösségeken belül önmagukat megkülönböztető etnokulturális közösségek problémáira, amelyeket sajátos módon figyelmen kívül hagyott a klasszikus liberalizmus, liberális megoldásokat lehessen ajánlani. A harmadik terület az *állampolgárság* hagyományos elméleteit foglalja magába, amelyek alapos újragondolásra, áttértékelésre szorulnak maguk is a világban zajló etnopolitikai folyamatok következtében. A soron következők főleg az utóbbi két területre fognak összpontosítani, csupán futólag érintve a kérdések nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó konzekvenciáit.

2 | James Madison: *The Federalist No. 10*, (1787). In: Melvin I. Urofsky (szerk.): *Basic Readings in U.S. Democracy*. Washington, D.C., United States Information Agency, Division for the Study of the United States, 1994, 45.

egyenértékű, addig az utóbbi változat gyakorlatilag kivihetetlen, vélte Madison, aki végül is arra a következtetésre jutott, hogy az amerikai alkotmányban föllelhető föderális (republikánus) eszme lehet a garancia arra, hogy a különböző „frakciók” kellő képviselőhöz juthassanak az állam intézményeiben, hogy véleményeik tükröződjenek a kormány döntéseiben, és hogy ezen érdekcsoportok közül egyik se kerülhessen olyan helyzetbe, amelyből zsarnoki hatalmat gyakorolhatna a többi fölött.

Alig néhány évvel később, Thomas Jefferson, az Amerikai Egyesült Államok harmadik elnökének 1801-ben elmondott beiktatási beszédében újra felbukkan a gondolat, hogy: „csak a különbözőségi korlátlan szabadságának a szavatolása mellett képzelhető el egy demokratikus társadalom boldogulása”.³

Alexis de Tocqueville az amerikai demokráciáról írott, két részletben, 1835-ben és 1840-ben közreadott nagylélegzetű munkájában maga is részletesen foglalkozik azzal a jelenséggel, amely őt követően a „többség zsarnoksága” megnevezés alatt került be a köztudatba, és amely kiváltotta az illusztris szerző aggodalmait a demokrácia jövőjét illetően, amelyről úgy vélekedett, hogy azt egy nivelláló egyenlőség-eszmény eluralkodásától kell féltetni.⁴

A többség zsarnokságának a kérdése John Stuart Millt, a liberalizmus atyjaként számontartott brit filozófust is foglalkoztatta, aki nagyra becsülte Tocqueville-t, és elsőként közölt alapos kritikát a *Democracy in America* első kötetéről, röviddel annak megjelenését követően, a *London Review* tekintélyes folyóiratban. A képviselői kormányzásról 1861-ben írott munkájában Mill már olyan következtetésekre jutott, amelyek igazolni látszottak a nagy elődök aggodalmait: felfogása szerint „szinte a lehetetlenséggel határos szabad intézményeket elképzelni egy olyan országban, ahol több nemezetiség él együtt”.⁵ A képviselői demokráciához – vélte Mill – arra van szükség mindeknél, hogy „a kormányzás határai hozzávetőlegesen megegyezzenek a nemzetiség határaival”.⁶ Ha egy országban az együtt élő népeket nem egyesíti a közösségi érzés (*fellow-feeling*) valamilyen formája, különösképpen ha azok különböző nyelveket beszélnek, lehetetlenség elgondolni, hogy kialakuljon a

3 Cf. Urofsky: *I. m.*, 73.

4 „Úgy gondolom, hogy az elnyomásnak az a válfaja, amely veszélyezteti a demokráciát különbözők mindattól, ami a világban napjainkig el történt (...). Korunk nemzetei nem akadályozhatják már meg az egyenlőség-eszme terjedését köreikben. De attól, ahogyan élni fognak ezzel az eszmével, nagymértékben függeni fog, hogy az egyenlőség a szolgátság vagy a szabadság, a tudás vagy a barbarizmus, a jómód vagy a nélkülözés felé fogja egyengetni az útjukat.” Alexis de Tocqueville: *Democracy in America*. London, Fontana Press, 1994, 691 valamint 705. Lásd még erről Alexandru Zub: Tocqueville et 'instruire la démocratie'. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. Születésnapjára*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1993, 93-99.

5 John Stuart Mill: Considerations on Representative Government. In: *On Liberty and Other Essays*. Oxford–New York, Oxford University Press, 1998, 428.

6 *I. m.*, 430. Úgyanez a gondolat a következő, már-már Mazzini híres mondását idéző alakzatban is előfordul a hivatkozott műben: „Ott, ahol a nemzetiség érzése bármennyű intenzitással adott, minden alapja megvan annak a törekvésnek, hogy az egyazon nemzetiségűek egyesítsenek egyetlen kormányzat alatt, mégpedig úgy, hogy külön kormányzatot tudhassanak magukénak.” *I. m.*, 428.

képviselési kormányzást lehetővé tevő közvélemény.⁷ A közvélemény ugyanis a legcsalhatatlanabb eszköze annak, hogy a kormányzás dolgaiba a kormányzók beleszólhassanak. A fejlődés alacsonyabb fokán álló, megosztott társadalmakban természetesen elképzelhetők a kormányzás autoriter formái, de ahol „adottak a szabadság intézményei, vagy legalábbis él az igény ezek iránt a mesterségesen egymáshoz kötött népek valamelyikében, ott a kormányzás céljai ezzel gyökeresen ellentétesek. Ilyen esetben a kormány arra kényszerül, hogy elmérgesítse az ellentéteket, és az összeesküvések elejét veendő, a népek valamelyikét a többiek leigázására használja fel”.⁸

John Stuart Mill idézett állásfoglalását az elbukott 1848-as forradalmak befolyásolták döntő módon, azon belül is az ausztriai események és a levett magyar szabadságharc, amelyekre példaként is hivatkozott állításainak alátámasztásaként.⁹ A liberális nemzet- és államépítés 48-as kudarca több helyütt is Európában – amely konzervatív restaurációt illetve az abszolutizmus különböző formáinak a visszatértét eredményezte mind Német- és Franciaországban, mind a Habsburg Monarchia területén – Eötvös Józsefet is hasonló következtetések megfogalmazására készítette, aki *A XIX. század uralkodó eszméinek a befolyása az államra* című, kétkötetes, 1851-ben és 1854-ben megjelentett állambölcseleti munkájában nem kevesebbet kénytelen megállapítani, minthogy „a szabadság és egyenlőség fogalmai azon formában, melyben felállítottak, nem valósíthatók anélkül, hogy valamennyi létező állam fel ne bomolnék”.¹⁰ A szabadság és egyenlőség matematikus viszonya, amely, saját bevallása szerint, kora ifjúsága óta foglalkoztatta Eötvöst¹¹, a liberális alapelvek végső konzekvenciáinak a végiggondolatlanságára vonatkozó felismeréshez vezet el a magyar liberalizmus nemzetközileg is elismert teoretikusát. A liberalizmus szülte nemzeteszme és az állam bonyolult viszonyrendszerét fejtegetve állapítja meg Eötvös, hogy „valamint az *általános egyenlőség és szabadság s a külön nemzeti jogosultság mint fogalmak* ellentétben állnak egymással – miután amazok az állam valamennyi lakójának egyenlő jogokat s a többségnek korlátlan uralmat követelnek, ez pedig minden törzs- és nyelvkülönbséget külön jogosultság forrása gyanánt tekint –: úgy ezen ellentétnek nyilvánulni kell az életben is. Vagy el kell ismerni a többség korlátlan felségjogát, s akkor mindenik többség – éppen a nemzeti törekvések idejében – hatalmát a kisebbségben levő nemzetiségek elnyomására fogja fordítani mindaddig, míg az állam fogalma a nemzetiség fogalmával egygyé vált: vagy pedig a többség korlátlan felségjoga nem ismertetik el, és külön mindenik nemzetiség számára bizonyos elidegeníthetetlen jogok állapítatnak meg, melyek a felség jogkörén kívül esnek – s azon pillanatban, midőn ez történik, az egyenlőség és

7 | Svájc és Belgium nyilvánvaló ellenpéldáira Mill azt a magyarázatot adja, hogy esetükben a „svájci” valamint „belga” nemzetiség eszméje erősebb, mint a kantonok népeit, vagy a vallonokat illetve flamandokat az anyanemzetekhez kötő érzület. *I. m.*, 427.

8 | *I. m.*, 430.

9 | *Ibid.*

10 | Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek a befolyása az államra*. Budapest, Magyar Helikon, 1981, I. kötet, 127. (Kiemelések az eredetiben – S.L.)

11 | Lásd erről Galántai József: *Nemzet és kisebbség Eötvös József életművében*. Budapest, Korona Kiadó, é.n., 18.

szabadság elve is, a szokásos értelemben már nem alkalmazható”.¹² Mindebből pedig az állam és a nemzeteszmé viszonyára nézvést nem kevesebb következik Eötvös szerint, mint amit Mill is valószínűnek ítél néhány évvel később, hogy nevezetesen a szabadság és egyenlőség eszményét szem előtt tartó „nemzetiségi törekvések célja csak valamennyi létező állam feloszlása által érthetők el”. Az egyén és politikai közösség viszonyával kapcsolatos fejtegetéseiben Eötvös az állampolgárság fogalmának olyan vonatkozásaira is főlhívja a figyelmet, amelyek jelentőségét a korszellem sajnálatos módon elhomályosította, és amelyekhez a liberális eszmerendszeren belül közel százötven éven át nem fűződött sarkalatos szemléletváltást előidézni képes problémátudat: „Az egyes népek *különbözése* – amennyiben az a hozzájuk tartozó egyénekben nyilvánul – azért, hogy több nép egy államba olvadt, vagy egy nép több államba oszlott fel, nem szűnt meg. S szintoly kevéssé szűnt meg az a jog, melylyel az egyesek minden tulajdonaik, tehetségeik, s így külön nemzetiségi tulajdonaiknak is kifejlesztésére bírnak; s ha ez értetik a »nemzetiségi jogosultság« alatt, ha nevében csak az egyesnek személyes szabadsága követeltetik, akkor senki sem fogja állítani, hogy ezen elvnek valószínűsítése bármely állam fennállását veszélyezteti. De ha nem akarunk erőnek erejével csalódnunk, be kell vallanunk, hogy egészen más értetik a nemzeti jogosultság neve alatt. *Az egyén, melynek bizonyos jogok szándékoltatnak biztosítani, nem az egyes állampolgár, hanem a külön nemzetiség.* Az egyes személy jogai csak a nemzetéből lennének levezetendők. Miután pedig minden jog csak fizikai vagy erkölcsi személyiség által vétethetik igénybe, s miután külön jogosultság csak külön egyéniséget illethet, a nemzetiségi jogosultság fogalmának gyakorlati valószínűsítésére szükséges, *hogy az, aminek számára a nemzetiség neve alatt bizonyos jogosultság követeltetik, mindenekelőtt külön egyéniséggé alkottassék.* Minthogy pedig azon elemek, melyekből a nemzetiségek mint külön egyének alkotandók volnának, ugyanazok, melyek jelenleg az államot képezik, először is ezt kell megszüntetni, s csak azután lehet szó a nemzetiségek mint külön egyéniségek megalkotásáról.”¹³

A liberalizmus klasszikusainak ezen dilemmáira bő száz esztendeig a feledés borított fátylat, az „egy állam, egy nép, egy kultúra és közös nyelv” el-

12 | Eötvös József: *I. m.*, 114-115.

13 | *I. m.*, 149-150. (Kiemelések az eredetiben – S.L.) Eötvös az egyes népek „nemzeti elkülönözöttségükhöz” való ragaszkodásával szembehelyezkedő irányzatok egyikeként a francia forradalmi beállítottságot említi, amely szerint a forradalom elvei alapján berendezett országban „minden népnek sietnie kell mielőbb franciákká lenni”. Ezen beállítottság egyik érdekes dokumentumaként idézi Barrere-nek a forradalom II. évében, *pluvoise* 8-án elhangzott előterjesztését, amelyben azokról a nehézségekről esik szó, amelyekkel az egységes nemzet törvényes úton való előállítását célzó törekvéseknek kell szembenéznük: „Elpusztíthatatlan az a föderalizmus, amelynek alapja a gondolatok közlésének a hiánya. Forradalmasítottuk a kormányzatot, a törvényeket, a szokásokat, a viseleteket, a kereskedelmet és a gondolkodást magát; nos, forradalmasítottuk magát a nyelvet is, amely mindezeknek a mindennapos eszköze. Önök elrendelték a törvények elküldését a Köztársaság valamennyi községébe; de ez a jótétemény kárbavesztett azoknak a megyéknek a számára, amelyekről már említést tettem. A világosság, amelyet nagy költséggel juttatnak el az ország széleire, kihuny, amint odaérkezik, minthogy ott nem értik meg a törvényeket. A föderalizmus és a babona bretonul beszélnek; az emigráció és a Köztársaság gyűlölete németül beszélnek; az ellenforradalom olaszul beszél, és a fanatizmus baszkul beszél. *Semmisít-*

véhez igazodó nacionalizmusok térhódítása folytán. A képviseleti demokrácia és a többnemzetiségű államok viszonyának problematikussága a közelmúltban azonban – a nemzetközi élet két fontos fejleményének köszönhetően – újra a figyelem középpontjába került: a '90-es évek politikafilozófiai szakirodalmában egyre sűrűbben található hivatkozásokat „a madisoni problémára”, Jefferson illetve Mill dilemmájára.

Az egyik fejlemény az európai integráció, amelynek összefüggésében egyre kevésbé lehet megkerülni a „demokrácia deficitjének” a kérdését, ami azzal a szakadékkal kapcsolatos problémátudatot tükrözi, amely a nemzeti közösségek érdekei és azok képviseleti módja között tátong az Európai Közösség legkülönbözőbb intézményeiben. A jelenségnek tulajdonított fokozott figyelem és annak kimerítő elemzése azt a konklúziót látszanak megerősíteni, amit Rainer Bauböck úgy fogalmazott meg a közelmúltban, hogy „a politikai közösség fogalmának a legtoleránsabb, legbefogadóbb *nemzeti* értelmezéseit is egyre markánsabban jellemzi a képviselettel összefüggő demokratikus deficit és az etnikai egyenlőtlenségekkel valamint a mássággal szemben megnyilvánuló intoleranciával összefüggésbe hozható *liberális deficit*”.¹⁴

A másik fejlemény a hidegháború váratlanul bekövetkezett lezárulta volt, amelynek következtében kezdetét vette a demokratizálódás ún. „harmadik hulláma”¹⁵, amely során a képviseleti demokráciák intézményrendszerének a meghonosítására történtek kísérletek a világnak olyan térségeiben, amelyeket a fokozott kulturális megosztottság jellemez, és amelyek esetében a stabilitás a közelmúltig csak diktatórikus vagy legalábbis totalitárius eszközökkel volt biztosítható. Az idegen uralom alól felszabadult, vagy a történelem során államként első ízben létrejött országokban a különböző etnokulturális közösségek élnek a demokrácia által biztosított jogaikkal, és az etnopolitikai mobilizáció útjára lépve próbálják érvényesíteni közösségi érdekeiket. A totalitarizmus és a diktatúra örökségeivel viaskodó, kulturálisan megosztott tár-

*súk meg a károkozás és a tévelygés ezen eszközeit.” I. m., 126. (Kiemelések az eredetiben – S.L.) Érdekes megemlíteni ezen a ponton az Eötvös által elvégzett nemzetilemzés Tamás Gáspár Miklóstól származó olvasatát, aki a következőket írja: „A nemzetiség mint egyéni jog: szabadság. Ezért nem lehet csirája hatalomnak, újfajta legitim kényszernek. Amit manapság »kollektív jog«-nak neveznek, az: *hatalom*. Eötvös ezt kizárja. Azt mondja: ha valaki őszinte és becsületes ebben a kérdésben, akkor vagy nemzetiségi jogokat és szabadságot akar, s ekkor a nemzetiségi szabadság analogonja a lelkiismereti és vallásszabadság, vagy pedig hatalmat akar, akkor pedig vállalnia kell, hogy *önálló államra*, új etnikai többség kialakítására törekszik, mely esetben vállalnia kell a forradalmat, a háborút, az új legitim kényszer kiváltságának szülőit. *Tertium non datur*. (Minden területi vagy kulturális autonómiaira alapított államszövetség mindig szétesik, majd mindig háborús úton – lásd e tekintetben az ausztromarxista sémákra épített Szovjetuniót és Jugoszláviát, ahol a soha komolyan nem vett »szecessziós«, különválási jog egyszerűen megelevenedett fagyhalálából, és lángba borította a fél világot.)” Tamás Gáspár Miklós: Eötvös: a nyugat-keleti liberális. In: *Törzsi fogalmak*, II. kötet, 129-130. (Kiemelések az eredetiben – S.L.) A liberális nemzeteszemének ez az akcepciója, mint látni fogjuk a továbbiakban, fölöttébb problematikus.*

14 Rainer Bauböck: Sharing History and Future? Time Horizons of Democratic Membership in an Age of Migration. In: *Constellations*, Vol. 4, No. 3, 1998, 320. (Kiemelések az eredetiben – S.L.)

15 A fogalmat S. P. Huntington vezette be *The Third Wave* című művében (Norman, Oklahoma, University of Oklahoma Press, 1991).

sadalmakban azoban a rivalizáló nemzeti közösségek etnopolitikai mobilizációja gyakran kockáztatja a demokrácia megszilárdításának a célkitűzéseit.

Tocqueville, Eötvös és Mill a fentebb idézett gondolatokat a liberalizmus szellemi erőterének a kialakulása idején vetették papírra. A liberalizmus szellemi helyzete azóta meglehetősen ellentmondásosan alakult, s noha a bonyolult kihívások folytán, amelyekkel mindegyre szembe kell néznie, napjainkban sem tekinthető rózsásnak, egyre többen akadnak, akik fölfedezni vélik Mill gondolatának aktualitását.¹⁶ Miként olyanok is, akik nem osztják a liberalizmus klasszikusainak a szkepszisé a multinacionális államalakulatok elvi esélytelenségét illetően. A világ jelenlegi kulturális állapotából és politikai elrendezettségéből kiindulva többen is a liberalizmus kritikai újraértékelésének szükségessége mellett törnek lándzsát. A helyesen felfogott és következetesen alkalmazott liberalizmus ugyanis – vélik a Millel vitába szálló elméletírók – alkalmas lehet a felvilágosodásra visszavezethető steril univerzalizmus – „kulturális vakság” – meghaladására, a kulturális különbözőségek méltányos kezelésére és arra, hogy a szabadság intézményeit az egyazon politikai közösség keretei között rivalizáló identitástudatok igényeinek megfelelően alapozza meg.¹⁷

E könyv célja egy ilyen elméleti próbálkozás bemutatása és kritikai elemzése. Az elmélet, amely a soron következő vizsgálódás és normatív elbí-

16 | Neil MacCormick: „Azok, akik külön nemzetekhez tartoznak, külön kormányzattal kell hogy rendelkezzenek, sajátos törvényeiknek és szokásaiknak megfelelően”, idézi David Miller: *On Nationality*. Oxford, Clarendon Press, 1995, 9. Miller a maga részéről a következőket írja: „Ha a nemzeti önrendelkezést elfogadjuk mint alapvető értéket, akkor ebből az következik, hogy minden nemzetnek politikai autonómiát kell élveznie, ami nem jelent egyebet mint, hogy saját kormányzó testülettel kell rendelkeznie.”, *I. m.*, 2.

17 | Mindenekelőtt Robert A. Dahl *Democracy and its Critics* c. munkája említendő ebben az összefüggésben, amelyet a demokrácia modern elméletének új, szilárd és koherens alapokra való helyezését célzó nagylélegzetű kísérletként tartanak számon. Dahl számos egyéb kihívás mellett a kulturális megosztottság kérdésének is figyelmet szentel, és elemzi annak konzekvenciáit a demokrácia intézményrendszerére nézvést. A demokrácia-elmélet elismert szaktekintélye egy általa első ízben egy 1953-ban C. Lindblommal együtt írott műben (*Politics, Economics and Welfare*) használt fogalmat, a poliarchia kifejezés jelentéstartalmát bővíti tovább, amelyet alkalmasnak ítél arra, hogy normatív úton tisztázza azokat a feltételeket, amelyek elengedhetetlenek ahhoz, hogy a képviselői demokrácia intézményrendszere kezelni tudja a megosztott társadalmakra jellemző feszültségeket. Lásd erről R. A. Dahl: *Democracy and its Critics*. New Haven–London: Yale University Press, 1989, 213–244. A poliarchiákra jellemző politikai kultúra mindazonáltal megmarad a liberális individualizmus szellemi erőterében. Egy másik nagy tekintélyű szerző, Arend Lijphart szerint a modern demokráciák többségelvű westminsteri modellje alkalmatlan arra, hogy hatékonyan oldja meg a vallásos, kulturális, regionális vagy akár ideológiai szempontból megosztott társadalmak képviselőiténél a problémáját. Az ilyen esetekben Lijphart szerint a hatalommegosztás és a devolúció elvére alapozott konszociatív demokrácia modellje alkalmazható több eséllyel, amely lehetővé teszi a politikai közösség konstitív aleggységeinek a hatalomban való arányos részvételét. Vö.: A. Lijphart: *Democratic Political Systems*. In: A. Bebler–J. Seroka (szerk.): *Contemporary Political Systems: Classifications and Typologies*. Boulder, Lynne Reiner, 1990, 71–87. A kérdés fontos vonatkozásait tárgyalja továbbá David Beetham (szerk.): *Defining and Measuring Democracy*. London–Thousand Oaks–New Delhi, SAGE Publications, 1994, valamint Hans-Dieter Klingemann–Dieter Fuchs (szerk.): *Citizens and the State*. Oxford–New York, Oxford University Press, 1998, különösképpen a 417–444. A romániai szerzők közül Adrian Miroiu foglalkozott a kérdéssel: Adrian Miroiu: *Democrația*

rálás tárgyául fog szolgálni, a Kanadában élő és tevékenykedő Will Kymlicka¹⁸ nevéhez fűződik, és a „multikulturális állampolgárság” (*multicultural citizenship*) vagy „kisebbségi jogok liberális elmélete” (*liberal theory of minority rights*) megnevezés alatt vált ismertté a szakirodalomban. Kymlicka munkái¹⁹ 1989-cel kezdődően kerültek a nyilvánosság elé, és azóta széles körű nemzetközi polémiát váltottak ki.²⁰

într-o lume a diferențelor. In: *Revista de Cercetări Sociale*, Anul 2, 1995/4, 135-152. A kérdéskör érdekes vonatkozásait tárgyalja Roth Endre *Nationalism sau democratism?* (Marosvásárhely, Liga PRO EUROPA, 1999) című munkája is. A kötet *Majoritate națională și minorități etnice: dominație sau democrație* címet viselő fejezete Aurel C. Popovici álláspontját ismerteti a nacionalizmus és a demokrácia viszonyáról, amelyet egy 1910-ben publikált műben fejtett ki a hányatott utóéletű szerző. Roth a következőképpen értelmezi a Popovici által a nacionalizmus céljaira nézvést „katasztrofálisnak” ítélt demokrácia ellen felhozott érvek indítékait: „Popovici többrendbélileg azzal indokolja meg a maga antidemokratikus beállítottságát, hogy az Osztrák Magyar Monarchia keretében (...) a demokrácia elve a román kisebbség érdekei ellen munkál; az erdélyi románok emancipálására soha nem nyílik lehetőség, mondja ő, a többségelvű döntéshozatal, a nemzeti többség dominanciájának körülményei között.” I. m., 26.

- 18 Will Kymlicka 1984-ben végzett a kanadai Queen's University filozófia és politikatudományi szakán, doktori címet az oxfordi egyetemen szerzett, filozófiából, 1987-ben. Az AEA-beli Princeton egyetemen, Kanadában a torontoi, a Queen's, az ottawai valamint a Carleton egyetemeken, Európában pedig az European University Institute és a Közép-Európai Egyetem keretei között fejtett ki oktató és kutatói tevékenységet. 1994-1998 között a Canadian Center for Philosophy and Public Policy igazgatója volt. Jelenleg a kanadai Kingston-ban a Queen's University filozófia tanszékén tanít és vendégtanára a barcelonai Pompeu Fabra Egyetemnek, a bécsi székhelyű Institute for Advanced Studies nevű intézetnek, valamint a budapesti székhelyű Közép-Európai Egyetemnek, Visiting Fellow továbbá az European Forum és az European University Institute intézmények keretei között. Számos rangos kiadvány és szakfolyóirat kiadói tanácsának illetve vezetői bizottságának a tagja, mint amilyen a *Review of Constitutional Studies*, *Ethnic and Racial Studies*, *Citizenship Studies*, *Philosopher's Annual*, vagy a *Dialogue: Canadian Philosophical Review*. 1996-ban a Kanadai Politikatudományi Egyesület C.B. Macpherson-díjával, valamint az Amerikai Politikatudományi Egyesület Ralph J. Bunche-díjával tüntették ki. 1994-1997 és 1998-2001 között a SSHRC Strategic Grant Award kitüntetéttje volt. Munkáit (a részletes kiadványlistát az 1-es számú Függelék tartalmazza) 19 nyelvre fordították le eleddig: francia és spanyol (egyenként 10-10 munka), olasz és katalán (6-6 írást), román és német (4 írás mindkét nyelven), magyar és svéd (3-3 dolgozat), szerb-horvát, holland és japán (2-2 munka) és cseh, kínai, görög, jiddis, norvég, lengyel, orosz és török nyelvre egy-egy munkát. A *Multicultural Citizenship* c. kötetet eddig el 11 nyelven adták ki, illetve folyamatban van a megjelenése. A Robert E. Goodin és Hans-Dieter Klingemann által szerkesztett *A New Handbook of Political Science* című referenciaműnek számító kiadvány *Political Theory* c. fejezetében Will Kymlickát, R. Goodin és J. Habermas mellett a leggyakrabban idézett szerzőként találjuk, és azon első 39 szerző egyikeként említik, akiket kutatási területeik megújító szemléletű integrátoraiként tart számon a szakmai közvélemény. Vö.: R. E. Goodin–H. Klingemann (szerk.): *A New Handbook of Political Science*. Oxford, Oxford University press, 1998, 36 és 42.

- 19 Fontosabb művei: *Liberalism, Community and Culture*. Oxford, Clarendon Press, 1989; *Contemporary Political Philosophy*. Oxford, Clarendon Press, 1990; *The Rights of Minority Cultures* (szerk.). Oxford, Oxford University Press, 1995; *Multicultural Citizenship*. Oxford, Clarendon Press, 1995, *States, Nations and Cultures*. Postbus, Van Gorcum, 1997; *Ethnicity and Group Rights* (szerk., Ian Shapiroval közösen). New York–London, New York University Press, 1997 (a részletes kiadványlistát az 1-es számú függelék tartalmazza).

- 20 A feldolgozott kritikai művek listája a 2-es számú függelékben.

A kötet alapjául szolgáló vizsgálódások előfeltevése arra vonatkozott, hogy a Will Kymlicka által kidolgozott elmélet megfelelő kiindulási pontokat kínál a „madisoni probléma”, illetve Jefferson, Tocqueville, Eötvös vagy Mill dilemmájának a meghaladásához, valamint ahhoz, hogy az autentikus demokrácia elvi és intézményes feltételei az etnokulturális szempontból megosztott társadalmak körülményei között megnevezhetők legyenek – *legalábbis a normatív politikai filozófia szempontjából*.

E hipotézis ellenőrzése érdekében hosszú és tekervényes utat kell bejárunk. A könyv négy nagyobb részből és egy, a konklúziókat összegező zárófejezetből áll. Az első rész körülírja a vizsgált probléma – a kulturális különbségekre és a kontesztált azonosságtudatokra visszavezethető konfliktusok, ellentétek – ez idő szerint való nemzetközi dimenzióit, azok jellemzésére és leírására használt fogalmi apparátust és a válságok kezelésének leggyakoribb, konvencionálisnak mondható kezelési vagy „megoldási” módozatait. A második rész bemutatja és értelmezi a kisebbségi jogokra vonatkozó, Will Kymlicka által javasolt liberális elméletet, mint az első részben definiált problémára adott egyik lehetséges, nem konvencionális politikafilozófiai választ. A harmadik rész ismerteti a kisebbségi jogok liberális elméletének a kritikai fogadtatását, a '90-es években kibontakozott, széles körű polémia alapján, amelynek keretében a világ különböző térségeiben tevékenykedő szerzők reflektáltak Kymlicka elméletének egyik-másik vonatkozására. A negyedik rész az elmélet és a vele szemben felhozott fontosabb kritikai érvek normatív konzekvenciáit tekinti át a politikai filozófia néhány alapvető fogalmának és a kortárs nemzetközi politika idősebb kérdéseinek a szempontjából. A konklúziókat összegező zárófejezet pedig egyrészt a multikulturális társadalmak demokratikus berendezkedésének az esélyeire, másrészt az autentikus kisebbségi lét normatív alapjaira vonatkozóan fogalmaz meg egynehány, a korábbiakból leszűrhető következtetést.

Nem tehetek pontot e rövid bevezető végére anélkül, hogy sort kerítenék azok nevének fölemlítésére, akik valamilyen módon hozzájárultak e könyv megszületéséhez. A kötet alapjául szolgáló kutatás minden bizonnyal kivihetetlennek bizonyult volna Will Kymlicka önzetlen segítőkészsége nélkül, aki készséggel bocsájtotta rendelkezésemre saját kutatásainak eredményeit és publikációit, valamint az elméletéről írott bőséges kritikai szakirodalmat, nem egy esetben megjelenés előtt álló kézirat formájában. Külön köszönettel tartozom Will Kymlickának azért a türelemért és elmélyült odafigyelésért, amellyel az Ottawai Egyetem Filozófia Tanszéke által lehetővé tett kanadai tanulmányutam alatt irányította kutatásaimat. A vele folytatott beszélgetések, az ottawai könyvtárakban eltöltött órák, a kanadai mindennapokkal való személyes kapcsolat, akárcsak a québeci realitások megtapasztalása, mind meghatározó módon járultak hozzá e kötet körvonalainak a kialakulásához. Will Kymlickával a munka egész időtartama alatt kapcsolatban maradtam, ami lehetővé tette számomra a fölmerülő kérdések gyors és hatékony tisztázását, nem utolsósorban pedig az elmélet fogadtatásának a nyomon követését a különböző akadémiai és politikai körökben.

Hálával tartozom továbbá Daniel Barbu, Kallós Miklós, Roth Endre és Alexandru Zub tanár uraknak, akik türelemmel végigolvasták a kéziratot, és fáradságos munkával, több fontos javaslattal járultak hozzá a munka számos fogyatékoságának enyhítéséhez és némelyek kiküszöböléséhez.

Végezetül elismeréssel tartozom mindazoknak, akik véleményezéseket fogalmaztak meg a kötet alapjául szolgáló kutatás eredményeivel kapcsolatban, illetve ilyen vagy amolyan módon segítségemre voltak a munka kivitelezésében: Gabriel Andreescunak, Bíró Gáspárnak, Mihai Dinu Gheorghiuinak, Hadas Miklósnak, Horváth Andornak, Karády Viktornak, Kovács Máriának, Marius Lazárnak, Adrian Marinonak, Lucian Nastasănak, Philip Schlesingernek, Sigmond Júliának, Szász Alpár Zoltánnak, Szász Tibornak, John W. Thomasnak, Renate Webernek, Ungvári Zrínyi Imrének, Wolfgang Zellnernek és – nem utolsó sorban – feleségemnek és gyerekeimnek.